

ROZDZIAŁ 1

Białoruś – *terra incognita*?

Nazwa państwa i narodu

Choć dyskusja o pochodzeniu nazwy „Białoruś” trwa już od dawna, naukowcy do tej pory nie są zgodni w tym temacie. Wśród wielu wątków toczy się m.in. spór o czas pojawienia się tej nazwy. Współczesny białoruski badacz Wincuk Wiaczorka twierdzi, że termin „Biała Ruś” należy odnosić do XII w., a nie – jak przyjęło się uważać – XIII. Misjonarz katolicki – anonimowy autor rękopisu pt. *Początek opisanja świata* – który był obecny na koronacji Mendoga (1253 r.) wspominał, że jego brat krzewił wiarę chrześcijańską na Białej Rusi (*Alba Rusca*). Według Jury Wiesiałkouskiego nazwy „Biała Ruś” po raz pierwszy użyto z kolei w źródłach zachodnioeuropejskich w połowie XV w., kiedy to Peter Suchenwirt w swoim wierszu opisał przygody Krzyżaków na Białej Rusi (*Weizzen Reuzzen*).

W XV w. nazwa ta była już powszechnie znana w Polsce po tym, jak podkanclerzy Królestwa Jan z Czarnkowa w swej *Kronice* nazwał miasto Połock „twierdzą Białej Rusi”. Jest wysoce prawdopodobne, że mamy tu do czynienia z pierwszym przypadkiem użycia tego określenia w odniesieniu do ziem obecnej Białorusi. Termin „Biała Ruś” stosowano w dokumentach i źródłach krzyżackich. W drugiej połowie XV w. nazwy „Biała Ruś” używano w kancelarii wielkiego księcia moskiewskiego Iwana III. Nie występuje ona jednak na ówczesnych mapach Wielkiego Księstwa Litewskiego (WKL). Wydana w 1495 r. we Włoszech książka Henryka Martellusa zawiera mapę, na której jest zaznaczony teren o nazwie „Rusia Alba”.

Nazwę „Biała Ruś” wykorzystał w swojej kronice Maciej Strykowski (druga połowa XVI w.). Polski historyk Alessandro Guagnini (1578) określał tak natomiast okolice Kijowa, Mozyrza, Mścisławia, Witebska, Orszy, Połocka, Smoleńska i ziemię siewierską. Nie ulega wątpliwości, że na przełomie XVII i XVIII w. miana „Biała Ruś” używano w stosunku do województw wschodnich WKL (połockiego, witebskiego, mścisławskiego i częściowo mińskiego oraz smoleńskiego).

W świetle przytoczonych wyżej faktów należy zdecydowanie odrzucić pogląd niektórych autorów o tym, jakoby nazwę „Białoruś” narzuciła Katarzyna II po rozbiorze Rzeczypospolitej.

Obok „Białej Rusi” w źródłach historycznych występuje też niekiedy termin „Czarna Ruś”. Niemiecki historyk Ulrich von Richental pisał, że podczas soboru w Konstancji (1414–1418) w poselstwie Witolda znajdowali się „książęta z Białej i Czarnej Rusi”. Na początku XVII w. w *Kronice Sarmacji* odnajdujemy wzmiankę o Rusi Białej, Czarnej i Czerwonej. Ciekawą tezę wysnuł historyk Oleg Łatyszonek:

„Kolorowe” nazewnictwo wiąże się zazwyczaj z terminologią właściwą ludom wschodnim, zwłaszcza z oznaczaniem stron świata, a także potęgi i szlacheckiego urodzenia [...]. Jeśli jednak na samym początku, w XIII w., nazwy „Biali Rusini” i „Biała Ruś” miały jakiegokolwiek symboliczne znaczenie, to należy go szukać nie w „kolorowej” terminologii i ludów stepu lub morza, lecz w symbolice kolorów Kościoła katolickiego, której kanon ustalił papież Innocenty III. W symbolice tej kolor biały zajmował miejsce najwyższe, a nazwa „Biali Rusini” to dla katolickich misjonarzy Rusini „dobrzy, przyjaźni”, bo uznający zwierzchnictwo papieskie, w odróżnieniu od wrogich Rusinów – schizmatyków.

W *Albumie* (1858–1863) Artemiusza Wiarygi-Derewskiego został zamieszczony wiersz *Dali bóg to Artim*, w którym autor wyraża pogląd, że różnice między Białą Rusią i Litwą nie powinny przeszkadzać w jedności, gdyż oba regiony łączy wspólna historia.

Na początku XIX w. niektórzy badacze byli skłonni używać w odniesieniu do Białorusi nazwy „Krywija”. Jan Czeczot w szóstym tomie swoich *Piosenek wieśniaczych* zamieścił m.in. *Słownik krywickich przysłówiów z powiatu nowogródzkiego*. Autor uważał Białorusinów za Krywiczów, zaś ich język za „krywicki”, „słowiańsko-krywicki”. Jeden z prekursorów białoruskiego ruchu narodowego Waclau Łastouski opowiadał się za wprowadzeniem określeń „Krywija” i „krywicki” zamiast „Białoruś” i „białoruski”. W późniejszym czasie niektórzy działacze białoruscy również promowali „Krywiję”, która według nich powinna była zastąpić nazwę „Białoruś”. Wychodzono z założenia, że ta ostatnia pomoże narodowi białoruskiemu zbudować własną tożsamość narodową odmienną od wschodnich sąsiadów. „Krywija” nawiązywała do związku plemiennego, którego członkowie zamieszkiwali ziemie Białorusi w średniowieczu. Mitrofan Downar-Zapolski uważał, że Krywicze byli główną składową narodowości białoruskiej, ponieważ zamieszkiwali większość białoruskiego obszaru etnicznego i wywarli największy wpływ na kształtowanie cech narodowych tamtejszego ludu.

W okresie zaborów na potrzeby polityki bieżącej władze rosyjskie posługiwały się innymi nazwami. W latach 50. XIX w. pojawiły się prace poświęcone historii poszczególnych regionów Imperium Rosyjskiego. Ziemie białoruskie określano w nich jako „Ruś Północną”. Termin ten nie został jednak przyjęty przez oficjalną historiografię rosyjską. Stosowano natomiast inny – „Kraj Północno-Zachodni” (gubernie witebska, grodzieńska, mohylewska,

mińska, wileńska, kowieńska). Panuje mylne przeświadczenie, że nazwa ta została wpuszczona do obiegu po ukazie senackim z 18 (30) lipca 1840 r., kiedy zakazano używania określeń „Białoruś” i „Litwa”. W rzeczywistości dokument ten dotyczył korzystania z przymiotników „białoruski” (w stosunku do guberni witebskiej i mohylewskiej) oraz „litewski” (w odniesieniu do guberni wileńskiej, kowieńskiej, grodzieńskiej i mińskiej). Na przełomie XIX i XX w. nazwa „Białoruś” została rozciągnięta na całe terytorium dzisiejszej Białorusi.

Białoruś na początku XXI w.

Republika Białoruś jest położona w Europie Środkowej, w zachodniej części równiny wschodnioeuropejskiej. Białoruś leży w geograficznym środku Europy (miejscowość Czyżacha, rejon berezyński, obwód miński). Na północnym zachodzie graniczy z Litwą, na północy – z Łotwą, na północnym wschodzie i wschodzie – z Rosją, na południu – z Ukrainą, na zachodzie zaś – z Polską. Długość granicy od północy na południe wynosi 560 km, natomiast z zachodu na wschód – 650 km. Powierzchnia Białorusi to 207,6 tys. km², co czyni ją trzynastym krajem w Europie pod względem wielkości terytorium. Białoruś leży w bardzo ważnym punkcie – przez jej terytorium przebiegają istotne szlaki tranzytowe, łączące Rosję z państwami Europy Środkowej i Zachodniej, Ukrainę i Mołdawię z republikami bałtyckimi i północną Rosją. Kraj ten dzieli stosunkowo niewielką odległość od przemysłowych i rolniczych regionów Rosji, Ukrainy, państw bałtyckich, Polski i Niemiec. W zachodniej części Republiki Białoruś znajduje się 5 kolejowych i 6 drogowych przejść granicznych.

Pod względem administracyjnym Białoruś składa się z 6 obwodów (brzeski, homelski, grodzieński, mohylewski, miński, witebski), które dzielą się na 118 rejonów. Na Białorusi istnieją 104 miasta, a ponadto 108 miejscowości typu miejskiego i 24 222 wsie. Stolicą państwa jest Mińsk. Na jej terytorium znajduje się blisko 5 tys. złóż bogactw naturalnych; występuje 30 rodzajów materiałów mineralnych. Wydobywa się surowce o dużym znaczeniu ekonomicznym, jak: sól kamienną, torf, węgiel brunatny, piasek, glinę, rudę żelazną, bursztyn, gips.

Tereny Białorusi są położone w basenie Morza Bałtyckiego i Morza Czarnego. Przez terytorium białoruskie przepływa przeszło 20 tys. rzek i strumieni. Do największych należą: Dniepr, Dźwina, Niemen. Na tych rzekach uprawia się żeglugę, a niektóre służą także jako źródła energii i zbiorniki wodne. Z uwagi na dużą liczbę jezior (ponad 10 tys.) Białoruś niekiedy potocznie nazywano „niebieskooką”. Panuje tu klimat umiarkowany kontynentalny, co sprawia, że gleba jest urodzajna i nadaje się pod uprawy.

Na Białorusi występuje 11,5 tys. różnych gatunków roślin i drzew. Unikatowy masyw leśny stanowi Puszcza Białowieska, która w 1992 r. została uznana za obiekt światowego dziedzictwa kulturalnego UNESCO. Ponad 9 tys. gatunków i form drzew oraz krzewów znajduje się w Centralnym Ogrodzie Zoologicznym w Mińsku. W Instytucie Botaniki Eksperymentalnej Narodowej Akademii Nauk Białorusi (NANB) zlokalizowano przeszło 300 tys. jednostek roślin.

Świat zwierzęcy Białorusi reprezentuje ponad 81 tys. gatunków dzikich zwierząt: 298 z nich przypada na ptaki, których większość (225) gnieździ się na terytorium Białorusi. W rzekach i jeziorach żyje 59 gatunków ryb (m.in. karaś, leszcz, okoń, szczupak, płotka). Wśród najbardziej rozpoznawalnych gatunków dzikich ssaków można zaś wymienić m.in. żubra, wilka, zającą, dziką, lisa, łosia. Imponującą liczbą różnych gatunków zwierząt dysponują Muzeum Zoologiczne Białoruskiego Uniwersytetu Państwowego i Instytut Zoologii NANB.

Białoruś uzyskała niepodległość w 1991 r. w wyniku rozpadu Związku Sowieckiego. Oficjalna nazwa państwa brzmi: Republika Białoruś, w skrócie – Białoruś. Wraz z odzyskaniem niepodległości zostały wprowadzone symbole narodowe niepodległego państwa: flaga biało-czerwono-biała i herb Pogoń (w nawiązaniu do dziedzictwa WKL i białoruskich tradycji narodowych z początku XX w.). W wyniku przeprowadzonego w 1995 r. referendum wspomniane symbole zastąpiono nowymi, które do złudzenia przypominają symbole państwowe Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej (BSRS). Ustanowiono hymn państwowy, którego tekst jest przeredagowaną wersją dawnego hymnu BSRS – jego melodię ułożył w 1955 r. Nestar Sakałouski, zaś tekst wyszedł spod pióra Michaiła Klimowicza (w 2002 r. przeredagował go Uładzimir Karyzna).

Konstytucję Republiki Białoruś przyjęto 15 marca 1994 r. Na mocy referendum do ustawy zasadniczej dwukrotnie wprowadzano zmiany: 24 listopada 1996 r. (uzupełniono tekst w części dotyczącej rozdzielenia pełnomocnictw na korzyść prezydenta) i 17 października 2004 r. (zniesiono zakaz ubiegania się o urząd głowy państwa dla tej samej osoby po upływie 2 kadencji prezydentury).

Zgodnie z konstytucją na Białorusi panuje system prezydencki. Głową państwa jest prezydent, który ma prawo do wydawania dekretów i rozporządzeń posiadających moc ustaw. Prezydenta wybierają obywatele w wyborach powszechnych. Jego kadencja trwa 5 lat. Najwyższym organem władzy wykonawczej jest Rada Ministrów Republiki Białoruś, która odpowiada przed prezydentem i parlamentem. Do 1996 r. najwyższym organem władzy ustawodawczej był jednoizbowy parlament – Rada Najwyższa. Obecnie władza ustawodawcza należy do Zgromadzenia Narodowego, którego kadencja trwa 4 lata. Dwuizbowy parlament składa się z: Izby Reprezentantów (wybierana przez otwarte, bezpośrednie głosowanie wszystkich obywateli) i Rady Repu-

bliki (wybierana przez rady obwodowe i radę miejską Mińska; zaś 8 osób mianuje prezydent). Władzę sądową sprawują Sąd Najwyższy i Sąd Konstytucyjny. W rzeczywistości jednak zmiany konstytucyjne w 1996 r. przesądziły o ograniczeniu uprawnień i marginalizacji parlamentu oraz sądownictwa, a także o poddaniu ich dominacji głowy państwa. W rezultacie zostały zane-gowane podstawowe zasady demokratycznego państwa.

Pod względem narodowościowym dominującą grupą są Białorusini, zaś pewien odsetek stanowią przedstawiciele mniejszości narodowych. Według spisu powszechnego w 2019 r. w kraju mieszka 9 413 446 ludzi. Tym samym Republika Białoruś plasuje się na szesnastym miejscu w Europie pod wzglę-dem liczebności mieszkańców. Należy zaznaczyć, że kraj przeżywa kryzys demograficzny, ponieważ liczba mieszkańców z 1993 r. stale spada: z 10,151 mln osób w 1989 r. do 10,045 mln w 1999 r. i do 9,413 mln w 2019 r. Spadek liczby urodzeń został częściowo zrekomensowany przez powroty Białorusinów z innych republik byłego ZSRS. W 2009 r. Białorusinów było 83,73%, Rosjan – 8,26%, Polaków – 3,1%, Ukraińców – 1,67%, Żydów – 0,14%, innych – 3,1%. W efekcie – mimo zmniejszenia ogólnej liczby mieszka-kańców Białorusi – liczba Białorusinów w społeczeństwie wzrosła z 77,9% (w 1989 r.) do 84,9% (w 2019 r.). Jednocześnie nastąpiło skurczenie odsetka przedstawicieli narodowości innej niż białoruska.

Państwo białoruskie można uznać za stosunkowo gęsto zaludnione. Średnia gęstość zaludnienia wynosi 49 osób na 1 km² (w 1999 r.). Średnia wieku wynosiła w 1999 r. 62,7 lat wśród mężczyzn i 74,4 wśród kobiet. W tymże roku na Białorusi naliczono 24 miejscowości z liczbą mieszkańców powyżej 50 tys.

Sytuacja językowa na Białorusi jest bardzo złożona. Rada Najwyższa BSRS 26 stycznia 1990 r. przyjęła *Ustawę o językach*, w myśl której językowi białoruskiemu nadano status języka państwowego, zaś rosyjski uznano za język stosunków międzynarodowych. Obecnie (po referendum z 1995 r.) obowiązują 2 języki państwowe: białoruski i rosyjski. Nie sposób jednak mówić o równorzędnym ich używaniu. Rosyjski zdecydowanie dominuje nie tylko w sferze oficjalnej i zawodowej, lecz również w życiu codzien-nym obywateli. W 2019 r. zaledwie 28,5% obywateli posługiwało się językiem białoruskim na co dzień. Szkolnictwo białoruskojęzyczne jest nieliczne w porównaniu z tym rosyjskojęzycznym. Dotyczy to także prasy i wydawnictw. Co znamienne, choć większość Białorusinów używa zazwyczaj języka rosyjskiego, to właśnie białoruski uważa za język ojczysty (61,2%).

Pod względem religijnym Białoruś jest państwem wielowyznaniowym. W kraju funkcjonuje 27 konfesji i wyznań religijnych. Na 1 stycznia 2004 r. były zarejestrowane 2863 wspólnoty religijne, wśród nich 77% prawosławnych, 10,4% katolickich, 0,5% protestanckich. Ponadto działają również 34 wspólnoty staroobrzędowców, 1 starokatolicka, wspólnoty żydowskie, muzulmańskie i inne.

Periodyzacja historii Białorusi

Badaczy zajmujących się historią Białorusi cechuje duża różnorodność w podejściu do periodyzacji dziejów tego kraju. Piszący te słowa nie narzucają własnej (jedynej słusznej) wersji. Poczujemy się jednak w obowiązku zapoznać Czytelnika z najważniejszymi koncepcjami, które funkcjonują w białoruskiej historiografii.

Wacław Łastouski w pracy *Krótką historia Białorusi* (1910) zastosował periodyzację dziejów Białorusi opartą na wyszczególnieniu kolejnych etapów rozwoju państwowego tych ziem:

1. Od czasów najdawniejszych do ucieczki książąt połockich na Litwę (1129 r.).
2. Od ich powrotu (1132 r.) do śmierci Witolda (1430 r.).
3. Od śmierci Witolda do unii lubelskiej (1569 r.).
4. Od unii lubelskiej do 3 rozbiorów Rzeczypospolitej (1772, 1793, 1795 r.).
5. Białoruś pod panowaniem rosyjskim.

Podobną periodyzację przedstawił Usiewaład Ihnatouski w pracy *Krótki zarys historii Białorusi*:

1. Okres Księstwa Połockiego.
2. Okres państwa litewsko-białoruskiego (uczony po raz pierwszy użył tej nazwy w odniesieniu do WKL).
3. Rozbiory Rzeczypospolitej, Białoruś w składzie Imperium Rosyjskiego i po obaleniu caratu.

Zasady „państwowej” trzymał się też Mitrofan Downar-Zapolski w *Historji Białorusi* (lata 20. XX w.). Przyjrzyjmy się bliżej jego koncepcji. Badacz podzielił dzieje Białorusi na następujące okresy:

1. Starożytny (VII–IX w.).
2. Książęcy (X–XIII w.).
3. Wielkie Księstwo Litewskie (XIII–pierwsza połowa XVI w.).
4. Epoka unii z Polską (druga połowa XVI–koniec XVIII w.).
5. Okres rozbiorów (koniec XVIII–początek XIX w.).
6. Epoka panowania rosyjskiego (połowa XIX–koniec XIX w.).
7. Epoka odrodzenia narodowego (przełom XIX i XX w.).
8. Walka o niezależny byt państwowy (1915–1919).

Historycy sowieccy w latach 40. i 50. XX w., zgodnie z obowiązującą w tym okresie metodologią nauk historycznych, kierowali się zasadą formacyjną, polegającą na podkreślanii roli walki klasowej. Autorzy i członkowie rady redakcyjnej¹ pięciotomowej *Historii BSRS* (1972–1975) przyjęli następującą kategoryzację:

¹ Mikołaj Ihnacenka, Łaurencij Abecedarski, Nina Kamenskaja, Alaksandr Karatkiewicz, Iwan Marczanka, Alaksandr Filimonau, Kanstancin Szabunia.

1. Prehistoria.
2. Feudalizm (do 1861 r.).
3. Kapitalizm (1861–1917).
4. Socjalizm (od 1917 r.).

Taki podział jawnie wypaczał rzeczywisty obraz procesów dziejowych, jakie zachodziły na przestrzeni wieków. Podobną periodyzację zastosowali autorzy² w dwutomowym dziele *Zarys historii Białorusi* (1994–1995).

Zasługuje na uwagę periodyzacja zaproponowana przez autorów podręcznika *Historia Białorusi. Program nauczania dla uczelni wyższych* (Mińsk 2000). Zdaniem badaczy Piotra Bryhadzina, Mikołaja Staszkiewicza, Uładzimira Koszaleua i innych historię Białorusi należy dzielić na 6 okresów:

1. Spuścizna świata starożytnego, średniowieczna Białoruś.
2. Białoruś od unii lubelskiej (1569 r.) do rozbiorów Rzeczypospolitej.
3. Białoruś w epoce cywilizacji industrialnej (koniec XVIII–początek XX w.).
4. Białoruś w czasie rewolucji październikowej i wojny domowej, kształtowanie nowego ładu.
5. Białoruś w czasie rywalizacji i konfrontacji 2 systemów społeczno-politycznych (druga połowa lat 40.–lata 80.).
6. Droga do suwerenności i niezależności państwowej Białorusi.

Niektórzy badacze korzystają z periodyzacji polegającej na rozbiciu historii według stuleci lub znaczących dat. Posłużymy się tu przykładem z podręcznika *Historia Białorusi. Do testowania centralnego podczas egzaminów na studia*. Autorzy tej pracy dokonują następującego podziału:

1. VI–pierwsza połowa XIII w.
2. Druga połowa XIII–XVIII w.
3. Pierwsza połowa XIX w.
4. Lata 60. XIX w.–1917 r.
5. Lata 1917–1945.
6. Lata 1945–2009.

Powyższa periodyzacja nie jest wolna od wad, za najważniejszą z których należy uznać to, że geneza i rozwój zjawisk historycznych z reguły nie pokrywają się z chronologią arytmetyczną.

Przykładem periodyzacji rocznej może być ta zaproponowana przez Olega Łatyszonka w artykule *Da peryjadyzacyi gistoryi Białarusi u epohu madernizacyi* (w czasopiśmie „Gistoryczny Almanach” 2001, t. 4, s. 125–126):

² Michaił Kasciuk, Ilaryjon Ihnacienka, Uładzimir Wyszynski, Uładzimir Pałujan, Leanid Lycz, Uładzimir Michniuk, Alaksiej Litwin, Iwan Marczanka, Jakau Paulau, Alaksandr Urubleuski, Uładzimir Nawicki, Halina Siarhiejewa, Walantina Hryhorjewa.

1. Połowa XVIII–lata 30. XIX w.
Gospodarka folwarczno-pańszczyźniana została zamieniona na rentę feudalną; pojawienie się manufaktur i fabryk; modernizacja państwowych i prywatnych struktur feudalnych; likwidacja autonomii Smoleńszczyzny i państwowości WKŁ; likwidacja Kościoła unickiego; oświecenie dociera do wyższych warstw społecznych; wypieranie łaciny przez język polski w sferze oświaty, a potem zastąpienie go językiem rosyjskim; białoruskojęzyczna literatura; brak białoruskiej idei narodowej; naród białoruski jest obiektem badań.
2. Przełom lat 30. i 40.–koniec lat 70. XIX w.
Modernizacja wszystkich struktur społecznych; reforma włościańska; rusyfikacja prawna i kulturalna; społeczeństwo podzielone na większość prawosławną i mniejszość katolicką; literatura białoruskojęzyczna pokonuje bariery społeczne i regionalne; brak białoruskiej idei narodowej; naród białoruski jest obiektem działań.
3. Początek lat 80. XIX w.–przełom lat 20. i 30. XX w.
Rezygnacja z rolnictwa zbożowego; kontynuacja reformy włościańskiej (reformy Piotra Stołypina i Dmitrija Priszczepowa); rozwój przemysłu, kolei i bankowości; krystalizowanie się białoruskiej idei narodowej; białoruska literatura narodowa; rozwój białoruskiego ruchu narodowego i powstanie państwowości; naród białoruski jest przedmiotem działania (nacja).
4. Przełom lat 20. i 30.–początek lat 50. XX w.
Kolektywizacja; zatrzymanie się rozwoju przemysłu; bezprawie, ludobójstwo, fizyczna eksterminacja elit narodowych; przekształcenie białoruskiej nacji chłopskiej typu zachodnioeuropejskiego w nację białoruską typu sowieckiego; naród białoruski jest obiektem działań reżimów totalitarnych.
5. Połowa lat 50.–połowa lat 80. XX w.
Industrializacja i urbanizacja; rusyfikacja i ateizacja; kształtowanie industrializowanej białoruskiej nacji sowieckiej (nie wiadomo, czy naród białoruski był podmiotem, czy też obiektem tych działań).
6. Od połowy lat 80. XX w. do chwili obecnej (2001 r.).
Stagnacja ekonomiczna, fragmenty gospodarki rynkowej; uzyskanie niepodległości; kształtowanie postsowieckiej (i postindustrialnej) nacji białoruskiej.

Jeszcze inną periodyzację zaproponował zespół autorów z Instytutu Historii NANB. W latach 2004–2009 wydał on sześciotomową historię Białorusi. Autorzy wyodrębniają 6 etapów w dziejach Białorusi z perspektywy rozwoju narodowo-państwowego:

1. Starożytna Białoruś: od osiedlenia się ludzi do kształtowania i rozwoju pierwszych państw (do połowy XIII w.).

2. Białoruś w czasach WKL (XIII–XVI w.).
3. Białoruś w czasach Rzeczypospolitej (XVII–XVIII w.).
4. Białoruś w składzie Imperium Rosyjskiego (koniec XVIII–początek XX w.).
5. Białoruś w latach 1917–1945.
6. Powojenna historia Białorusi (po 1945 r.).

Źródła do historii Białorusi

Źródła do historii Białorusi można podzielić na: pisane, rzeczowe, etnograficzne, językowe, folklorystyczne, dokumenty filmowe, foto- i fonograficzne. Największą wartość w badaniach historycznych mają źródła pisane, stanowiące główną bazę źródłową niezbędną do studiów nad przeszłością. Źródła pisane cechuje duża różnorodność i wielorakość, w związku z czym przybliżymy jedynie najważniejsze ich grupy.

Źródła do historii Białorusi z VIII–XIII w. Bazę źródłową dotyczącą owego okresu stanowią latopisy wschodniosłowiańskie, dzieła literackie i publicystyczne (z których najwcześniejsze pochodzą z XII w.), utwory hagiograficzne, kroniki zagraniczne. Wśród **latopisów wschodniosłowiańskich** należy wymienić przede wszystkim *Powieść doroczną (Powieść minionych lat)*, która została spisana w 1110–1113 r. w Kijowie przez mnicha Nestora. Kronika ta opisuje dzieje wszystkich Słowian wschodnich. W kontekście białoruskim trzeba wspomnieć, że zawiera ona wiele interesujących informacji o poszczególnych plemionach, m.in. Krywiczów, Dregowiczów i Radymiczów. Znajdujemy tu opis zwyczajów, wydarzeń politycznych, ustroju społecznego. Autor kroniki podaje informację na temat powstania księstw połockiego, turowskiego i smoleńskiego. Można przypuszczać, że w Połocku, Nowogródku czy Pińsku również mogły powstać lokalne latopisy. Z fragmentów *Latopisu ipatjiewskiego* (koniec XIII w.) można wysnuć wniosek, że istniał *Latopis połocki*. Badacz rosyjski Wasilij Tatiszczew (1686–1750) korzystał z *Latopisu połockiego* podczas pracy nad *Historią rosyjską*. W Nowogródku spisywaniem latopisu zajmowali się przypuszczalnie mniisi z monasteru ławryszowskiego. Prawdopodobnie część latopisu nowogródzkiego włączono do latopisu halicko-wołyńskiego, który powstał w drugiej połowie XIII w. Wiele informacji na temat historii Białorusi (do XIII w.) zawierają także latopisy nowogorodzki, pskowski i włodzimiersko-suzdolski.

Do **dział literackich i publicystycznych z XII w.** można zaliczyć m.in. *Słowo o wyprawie Igora*, *Pouczenie Włodzimierza Monomacha*, spuściznę literacką Cyryla Turowskiego. *Słowo o wyprawie Igora* wyszło spod pióra nieznanego autora u schyłku XII w. Kopia tego dzieła została spisana w XVI w. i odnaleziona w 1795 r. przez kolekcjonera antyków Aleksieja Musina-Pusz-

kina (niektórzy badacze ze względu na brak oryginału już w XIX w. sugerowali, że to właśnie Musin-Puszkina jest autorem dzieła). Niestety, egzemplarz ten nie przetrwał do naszych czasów – spłonął w pożarze Moskwy w 1812 r. Wcześniej tekst został jednak opublikowany, dzięki czemu współcześni badacze mogą się z nim zapoznać. W *Słowie o wyprawie Igora* można znaleźć wiele informacji o książętach połockich i ich działalności. Szerzej opisano również historię drużyny grodzieńskiej, która opłakuje śmierć księcia Iziysława Wasilkowicza. W *Pouczeniu Włodzimierza Monomacha* scharakteryzowano stosunki tego władcy z książętami połockimi, wyprawy na ich ziemie. Spośród literackiej i publicystycznej twórczości Cyryla Turowskiego zachowało się do naszych czasów ponad 40 utworów różnego gatunku: kazań, pouczeń na tematy ewangeliczne, żywotów proroków, modlitw i akatystów ku czci świętych. Oprócz typowych dla gatunku elementów moralno-dydaktycznych zawierają one wzmianki o wydarzeniach z życia ówczesnych mieszkańców i dają pewne wyobrażenie o panującej wówczas w społeczeństwie atmosferze duchowej.

Utworki hagiograficzne – żywoty świętych (w tym przypadku Eufrozyny Połockiej, Cyryla Turowskiego, Abrahamiusza Smoleńskiego), mimo że są nieliczne i niewielkie objętościowo, stanowią bardzo cenne źródło do badań nad kulturą i duchowością w XII w. Specyfika i trudność pracy z tymi przekazami polega na konieczności oddzielenia zawartej w nich informacji fantastycznej i mitycznej od faktów historycznych. Wiele interesujących wiadomości na temat ziemi białoruskiej zawierają m.in. *Żywot św. Leoncjusza, biskupa Rostowskiego* (o rozpowszechnianiu chrześcijaństwa), *Opowieść o Borysie i Glebie, Czytanie o Borysie i Glebie* (wydarzenia z lat 1015–1019), *Żywot Aleksandra Newskiego* (udział drużyny połockiej w bitwie nad Newą w 1240 r.).

Kroniki zagraniczne – sagi skandynawskie i islandzkie, kroniki liwońskie i pruskie. Sagi islandzkie (np. *Psalmy o Edmundzie, Saga o chrzcie*) wzmiankują o Połocku i księciu Briaczysławie. *Kronika Liwonii, Kronika rymowana* i *Kronika* Hermana von Wartberga opisują walkę państwa zakonnego o ziemię białoruskie oraz powstanie WKL. Duchowny zakonu Peter von Dusburg spisał *Kronikę ziemi pruskiej*, w której przytoczył wiele wzmianek o podejmowanych przez rycerzy zakonnych próbach podboju Księstwa Grodzieńskiego, o Dawidzie Grodzieńskim i o Nowogródku.

Omówione w tym podrozdziale źródła częściowo zostały opublikowane w następujących pracach: *Białoruś w epoce feudalizmu. Zbiór dokumentów i materiałów* (t. 1, Mińsk 1959); *Utworki literatury Starożytnej Rusi. XI–początek XII wieku* (Moskwa 1978); *Starożytna literatura białoruska. Zbiór* (Mińsk 1990); *Chrestomatia historii Białorusi. Z czasów najdawniejszych do 1917 r.* (Mińsk 1977); *Henryk Łotysz. Kronika Liwonii* (Moskwa–Leningrad 1938); *Wielka kronika o Polsce, Rusi i ich sąsiadach XI–XIII w.* (Moskwa 1987).